

Štefan Cvaig
NOVELA O ŠAHU

mestilo

naslov originala
Schachnovelle
Stefan Zweig

za izdavača
Jelena Simov

urednica
Svetlana Damnjanović

prevod
Drinka Gojković

korektura
Mastilo

dizajn korica
Milana Videnov Milanov

prelom
Mastilo

NOVELA O ŠAHU

Na velikom putničkom parobrodu koji je u ponoć trebalo da krene iz Njujorka za Buenos Aires vladala je uskomešanost i živost, uobičajena za poslednji sat pred polazak. Gosti sa kopna, koji su došli da isprate svoje prijatelje, tiskali su se na sve strane, telegrafisti s naherenim kapama jurili su kroz društvene prostorije izvikujući imena, unošeni su koferi i cveće, deca su radoznalo trčala uz i niz stepenice, dok je orkestar, ne obraćajući pažnju na opštu vrevu, svirao deck-show. Ja sam, u razgovoru s jednim poznanikom, stajao malo po strani od ove gužve na promenadnoj palubi, kad blizu nas dva ili tri puta oštro blesnu blic; neka prominentna ličnost očigledno je pre odlaska još na brzu ruku davale intervju za koji su je fotografisali. Moj prijatelj pogleda u onom pravcu i nasmeši se. „S vama je na brodu jedna retka zverka, Čentović.“ I pošto sam ga ja, očigledno, pogledao s priličnim nerazumevanjem, on dodade: „Mirko Čentović, prvak sveta u šahu. Igrao je na turnirima širom Amerike, s istoka na zapad, a sad ide u Argentinu, u nove pobeде.“

Tad se i ja setih ovog mladog velemajestora, pa čak i nekih detalja iz njegove munjevite karijere; moj prijatelj, pažljiviji čitalac novina od mene, dopunio me je čitavim nizom anegdota. Pre otprilike godinu dana Čentović je preko noći stao u red najrenomiranijih majstora šahovske umetnosti: Aljehina, Kapablanke, Tartakovera, Laskera, Bogoljubova. Od vremena kada se 1922. godine na turniru u Njujorku pojavio Reševski, sedmogodišnje čudo od deteta, nije se dogodilo da neka anonimna ličnost do te mere uzbudi duhove osvajajući mesto među samim zvezdama. Jer, izgleda da intelektualne osobine ovog mladića zaista nisu od početka obećavale tako blistavu karijeru. Ubrzo je procurila tajna da velemajestor u privatnom životu nije u stanju da na bilo kom jeziku napiše rečenicu bez pravopisnih grešaka, a jedan od njegovih gnevni kolega pakosno se rugao da je „njegova neobrazovanost u svim oblastima podjednako univerzalna“. Bio je sin nekog ubogog Jugoslovena, brodar na Dunavu, čiju je malu barku jedne noći razneo parobrod za prevoz žita; posle očeve smrti, na dvanaestogodišnjeg dečaka sažalio se sveštenik iz ovog zabitog mesta i uzeo ga k sebi; dobri paroh iskreno se trudio da nerazgovorljivom, turobnom detetu širokog čela pomogne da kod kuće nauči ono što nije bio kadar da savlada u seoskoj školi.

Ali napori su bili uzaludni. U slova, koja su mu sto puta objasnili, Mirko je i dalje gledao kao u nešto sasvim nepoznato; njegov spori mozak nije uspevao da se usredsredi čak ni na najjednostavnije predmete u nastavi. U svojoj četrnaestoj godini morao je pri

računanju da se pomaže prstima, a čitanje neke knjige ili novina predstavljalo je i za već stasalog mladića poseban napor. Uz sve to, ne bi se moglo reći da se Mirko opirao radu, ili da je bio jogunast. Poslušno je izvršavao sve što mu se naredi, donosio vodu, cepao drva, radio u polju, spremao kuhinju i pouzdano, premda sa sporošću koja je razdražavala, obavljao sve što se od njega tražilo. Ali dobrom parohu je kod ovog nastranog dečaka najviše smetala njegova potpuna nezainteresovanost. On se ničega nije hvatao bez posebnog naloga, nikada nije postavio nijedno pitanje, nije se igrao s drugim dečacima, niti je pokušavao da se nečim zabavi ukoliko mu to ne bi bilo izričito naloženo; čim bi završio s obavezama u kući, nepomično bi zaseo na neku od stolica u sobi, s onim praznim pogledom kakav imaju ovce na paši, ne uzimajući ni najmanjeg učešća u zbivanjima oko sebe.

Dok bi sveštenik uveče, dimeći svoju dugu seljačku lulu, igrao tri uobičajene partije šaha sa žandarmerijskim narednikom, plavokosi dečak slamnatih vlasi sedeo bi nemo pored njih i naizgled pospano i ravnodušno ispod svojih teških kapaka zurio u crno-belu tablu. Jedne zimske večeri, dok su dva partnera sedela udubljena u svoju partiju, sa seoskog puta dopre sve bliži zvuk praporaca. Jedan seljak, sa kapom svom belom od snega, uđe žurno u kuću; njegova stara majka, reče, leži na samrti i on moli paroha da odmah pođe s njim kako bi joj dao poslednje miropomazanje. Paroh spremno ustade. Žandarmerijski narednik odluči da do kraja ispije svoju kriglu piva, pripali pre polaska još jednu lulu i poče polako da obuva svoje

teške čizme sa sarama, kad mu pade u oči da Mirko ne skida pogled sa započete partije.

„Šta je, hoćeš da odigramo do kraja?“ našali se, više nego uveren da dremljivi dečak ne ume da povuče nijedan ispravan potez. Mirko bojažljivo podiže pogled, klimnu glavom i sede na parohovo mesto. Posle četrnaest poteza narednik je bio pobeđen, a morao je priznati da za svoj poraz ne može da krivi neku svoju nepažnju. Druga partija nije ispala ništa bolje. „Varlamov magarac!“ uzviknu iznenađeno paroh po svom povratku i objasni naredniku, za koga se ne bi moglo reći da je naročito dobro poznao Bibliju, da se slično čudo već dogodilo pre dve hiljade godina, kad je jedno nemo biće iznenada progovorilo jezikom mudrih. Iako je bilo već prilično kasno, paroh ne izdrža, nego pozva na dvoboj svog gotovo nepismenog famulusa. Mirko i njega pobeđi bez muke. Igrao je žilavo, sporo, bez uzbudivanja, nijednom ne podigavši pognuto, široko čelo. Ali igrao je s neporecivom sigurnošću; ni žandarmerijski narednik ni paroh nisu uspeli da ga tokom narednih dana nadigraju. Paroh, koji je bolje od ikoga drugog mogao da proceni koliko je njegov pitomac inače zaostao, živo požele da vidi hoće li ova jednostrana obdarenost izdržati stroži ispit. Pošto je odveo Mirka kod seoskog brice da mu podišša čupavu, kao slama plavu kosu, kako bi ga bar unekoliko upristojio da se može pojaviti pred svetom, povezo ga je saonicama u susednu varoš, gde su se u gostionici na glavnom trgu u jednom uglu okupljali pasionirani šahisti kojima on sâm svojim iskustvom nije bio dorastao. Krug domaćih nije se malo začudio

kada je paroh uveo petnaestogodišnjeg plavokosog dečaka rumenih obraza, obučenog u jagnjeći gunj s krznom okrenutim unutra i obuvenog u teške čizme sa visokim sarama; plašljivo spuštenih očiju, dečak je u čudu stajao u jednom uglu dok ga nisu pozvali za jedan od šahovskih stolova. U prvoj partiji Mirko je potučen jer kod dobrog paroha nije imao prilike da vidi takozvano sicilijansko otvaranje. U drugoj partiji već je remizirao protiv najboljeg šahiste. Počev od treće i četvrte, pobeđivao ih je sve bez razlike.

Dabome, u maloj jugoslovenskoj provincijskoj varoši uzbudljive stvari događaju se krajnje retko; zato je za okupljenu uglednu gospodu prvi nastup ovog seljačeta-šampiona morao biti prava senzacija. Jednodušno je odlučeno da ovo čudo od deteta neizostavno ostane u gradu do sledećeg dana, da bi ga upoznali ostali članovi šahovskog kluba, a pre svega da bi o njemu bio obavešten stari grof Simčić, fanatični šahista. Paroh, koji je na svog pitomca gledao s novoprobudjenim ponosom, ali ipak nije hteo da ga radost pronalazača omete u vršenju njegove nedeljne službe, izjavi da je spreman da ostavi Mirka u gradu, da se još jednom isproba. Mladi Čentović smešten je u hotel o trošku šahovskog kluba i te večeri je prvi put u životu video engleski klozet. Sutradan po podne, sala za šah bila je dupke puna. Mirko je četiri časa nepokretno sedeo za šahovskom tablom i, ne izgovarajući ni reč, čak i ne podižući pogled, pobeđivao jednog igrača za drugim; najzad je predložena simultana partija. Bilo je potrebno malo strpljenja da bi neupućeni momak shvatio da u takvoj partiji jedan igrač istovremeno

igra protiv nekoliko drugih. Ali, čim je shvatio, brzo se snašao u novom zadatku; u svojim teškim škripavim cipelama polako je išao od stola do stola i najzad od osam partija pobedio u sedam.

Tada počеше velika savetovanja. Premda novi šampion strogo uzev nije pripadao ovom gradu, domaći nacionalni ponos živo se razbuktao. Možda je najzad malom gradu, čije je postojanje na zemljopisnoj karti dotle retko ko primećivao, pripala čast da pošalje u svet jednog slavnog čoveka.

Jedan agent, po imenu Koler, koji je inače ugovarao gostovanja raznih šansonijerki i drugih pevačica u garnizonskom kabareu, izjavi da je, ukoliko se nađe novčana pomoć za godinu dana, spreman da mladom čoveku obezbedi stručno obrazovanje u Beču, kod jednog svog poznanika, izvanrednog malog majstora. Grof Simčić, koji za šezdeset godina svakodnevnih šahovskih partija nikada nije sreo tako neobičnog protivnika, odmah dade traženu sumu. Tako tog dana otpoče čudnovata karijera ovog brodarskog sina.

Posle pola godine Mirko je savladao sve tajne šahovske tehnike, ali sa jednim čudnim ograničenjem, koje je kasnije u stručnim krugovima mnogo spominjano i na čiji je račun izrečena mnoga podrugljiva reč. Jer, Čentović nikada nije uspeo da partiju odigra napamet, ili, kao što se stručno kaže — na slepo. Bio je savršeno nesposoban da bojno polje postavi u neograničeni prostor fantazije. Uvek je morao imati pred sobom crno-belu tablu sa šezdeset četiri kvadrata i trideset dve figure; i u vreme kada je već stekao svetsku slavu, on je uvek nosio mali džepni šah

na sklapanje, da bi, kad poželi da rekonstruiše neku majstorsku partiju ili da reši neki problem, mogao sebi predočiti položaje figura. Ovaj defekt, sâm po sebi beznačajan, otkrivao je nedostatak imaginacije i o njemu se u uskom krugu diskutovalo isto onako živo kao kad bi se među muzičarima pokazalo da jedan istaknuti virtuoz ili dirigent nije u stanju da svira ili diriguje bez otvorene partiture. Ali ova neobična osobina ni u kom slučaju nije zaustavila Mirkov zapanjujući uspon. Sa sedamnaest godina već je imao svu silu šahovskih nagrada, sa osamnaest je pobedio na mađarskom prvenstvu, a sa dvadeset konačno i na svetskom. Najodvažniji šampioni, od kojih je svaki po intelektualnoj obdarenosti, fantaziji i smelosti bio neizmerno nadmoćniji od Čentovića, podlegali su njegovoj žilavoj i hladnoj logici kao što je Napoleon podlegao tromom Kutuzovu, a Hanibal Fabijusu Kunktoru, o kome Livije piše da je u detinjstvu takođe pokazivao upadljive crte flegmatičnosti i imbecilnosti.

Tako se dogodilo da je u uzorni krug majstora šaha, koji je okupljao ljude najrazličitijih intelektualnih sposobnosti — filozofe, matematičare, mozgove računске, imaginativne i često stvaralačke — prvi put ušao jedan potpuni autsajder, trom seoski momak, težak na jeziku, iz kojeg ni najspretniji novinar nikada nije uspeo da izvuče nijednu upotrebljivu reč. Ali, ako je već morao novinama uskratiti mudre izreke, Čentović je to ubrzo nadoknadio bogatim anegdotskim materijalom. Jer, tu nije bilo pomoći: onog sekunda kad bi ustao od šahovske table, za kojom je bio majstor bez premca, Čentović je postajao groteskna i gotovo

komična figura; uprkos svom svečanom crnom odelu, pompeznoj kravati s malo prenatlaženom bisernom iglom i mukotržno manikiranim noktima, on je po ponašanju i manirima ostao isti onaj ograničeni seoski momak koji je u selu čistio parohovu kuću. Nespretno i upravo bestidno trapavo on je, na uveseljenje i ljutnju svojih kolega, sa sitničavom i često čak nepristojnom lakomošću nastojao da iz svoga dara i slave izvuče sav novac koji se iz toga mogao izvući. Putovao je od grada do grada, odsedao uvek u najjeftinijim hotelima, igrao u najžalosnijim klubovima samo ako su pristajali na honorar koji je on tražio; nije se ustezao da se fotografiše za reklamu sapuna, pa je čak, ne obraćajući pažnju na podsmeš svojih konkurenata, koji su znali da nije u stanju da tačno napiše ni tri rečenice, prodao svoje ime za jednu „Filozofiju šaha“ koju je, u stvari, neki mali student iz Galicije napisao za dovitljivog izdavača. Kao i svim žilavim prirodnama, i njemu je nedostajao svaki smisao za smešno; otkako je pobedio na svetskom prvenstvu, smatrao je sebe najvažnijim čovekom na svetu i svest da je na njihovom vlastitom terenu potukao sve te pametne, visprene, blistave i savršeno pismene govornike, a pre svega opipljiva činjenica da zarađuje više od njih, preobrazili su njegovu prvobitnu nesigurnost u hladan ponos koji se najčešće nezgrapno ispoljavao.

„Ali savršeno je razumljivo što je tako nagla slava ošamutila tako praznu glavu!“ zaključio je moj prijatelj, pošto mi je ispričao nekoliko klasičnih primera Čentovićeve detinjaste prepotencije. „Kako da dvadesetjednogodišnje seljače iz Banata ne digne

nos kad odjednom s nekoliko poteza na drvenoj tabli za nedelju dana zaradi više nego celo njegovo selo za godinu dana seče drva i najcrnjeg argatovanja? A zatim, neko ko i ne sluti da su na svetu ikada postojali jedan Rembrant, Betoven, Dante, Napoleon, nema nikakvog razloga da sebe ne smatra velikim čovekom. U svom ograničenom mozgu taj momak zna samo jedno — da već mesecima nije izgubio nijednu šahovsku partiju, a pošto i ne sanja da osim šaha i novca na svetu postoje i druge vrednosti, on ima sve razloge da bude oduševljen sobom.“

Priča moga prijatelja morala je probuditi moju naročitu radoznalost. Mene su celog života zanimale sve vrste monomanije, ljudi zaljubljeni u jednu jedinu ideju; jer, što se više neko ograničava, utoliko je, s druge strane, bliži beskonačnome; upravo takvi tipovi što prividno stoje po strani od sveta grade, kao termiti, od svoje posebne materije, čudnovate i odista jedinstvene svetove u malom. Zato nisam krio svoju nameru da tokom dvanaestodnevne plovidbe do Rija pobliže proučim ovaj čudnovati primerak intelektualne jednostranosti. Ali moj prijatelj me je upozorio: „Ne gajite preterano nade. Koliko ja znam, još nikome nije pošlo za rukom da iz Čentovića izvuče bilo kakav psihološki materijal. U svojoj beskrajnoj ograničenosti ovaj prepredeni seljak i te kako ima mozga, on ume da izbegne bruku; njegova je tehnika sasvim jednostavna: izbegava svaki razgovor, osim sa zemljacima iz svog društvenog kruga, koje nalazi po malim krčmama. Kad nanjuši obrazovanog čoveka, uvuče se u svoju kućicu, kao puž; tako niko ne može da se pohvali da

je ikada od njega čuo neku glupost, ili izmerio, kao što kažu, bezmernu dubinu njegovog neznanja.“

Moj prijatelj je zaista bio u pravu. Tokom prvih dana putovanja pokazalo se da je Čentoviću nemoguće prići bez grube nametljivosti, kojoj ja ipak nisam sklon. On je, ponekad, doduše, šetao promenadnom palubom, ali uvek sa rukama prekrštenim na leđima, u stavu ponosite utonulosti u sebe, kao Napoleon na onoj poznatoj slici; osim toga, svoja peripatetička kruženja palubom obavljao je uvek tako žurno i nervozno da bi čovek morao u kasu trčati za njim ako bi želeo da mu se obrati. U društvenim prostorijama, opet, u baru ili u salonu za pušače, nikada se nije pojavljivao; na moje poverljivo raspitivanje, stjuard mi je saopštio da najveći deo dana provodi u svojoj kabini, za velikom šahovskom tablom, uvežbavajući i rekapitulirajući šahovske partije.

Posle tri dana počeo sam već da se nerviram što je njegova spretna odbrambena tehnika spretnija od moje želje da mu se približim. Nikada u životu nisam imao priliku da se lično upoznam sa jednim šahovskim majstorom, i što sam se sada više trudio da sebi predstavim taj tip čoveka, sve manje sam bio u stanju da zamislim delatnost mozga koja čitavog života kruži isključivo oko šezdeset četiri crno-bela polja.

Naravno, za tajanstvenu privlačnost „kraljevske igre“ — tog jedinog proizvoda čovekove mašte koji suvereno izmiče svakoj tiraniji slučaja i palmine grančice dodeljuje samo duhu, ili pre jednom posebnom obliku duhovne obdarenosti — znao sam i iz ličnog iskustva.

Ali, zar već i to što šah nazivamo igrom nije uvredljiva greška, sužavanje njegovog smisla? Nije li on i nauka, umetnost, nešto što lebdi između tih kategorija kao Muhamedov kovčeg između neba i zemlje, jedinstvena veza svih suprotnosti; prastar, a ipak večno nov, mehanički po svom ustrojstvu, ali ipak delotvoran samo zahvaljujući fantaziji, ograničen u geometrijski statičnom prostoru, a pri tom neograničen u svojim kombinacijama, stalno u razvoju, a ipak sterilan; mišljenje koje ničemu ne vodi, matematika koja ništa ne izračunava, umetnost bez dela, arhitektura bez supstance; ali, uprkos tome, kao što se pokazalo, u svome biću i postojanju trajniji od svih knjiga i dela; šah je jedina igra koja pripada svim narodima i svim vremenima, i niko ne zna koji bog ju je doneo na zemlju da ubije dosadu, izoštri čula, uzbuđi dušu. Gde je u šahu početak, a gde kraj? Svako dete može da nauči njegova osnovna pravila, svaki nespretnjaković da se u njemu proba, a ipak se u okviru tog nepromenljivo omeđenog kvadrata javlja jedna posebna vrsta majstora, koja se ne može porediti ni sa kojom drugom, vrsta ljudi sa isključivo šahovskom obdarenošću, specifičnih genija kod kojih vizija, strpljenje i tehnika deluju istom onom precizno određenom merom kao kod matematičara, pesnika, muzičara, samo su drugačije raspoređeni i povezani.

Nekada, u doba fiziognomičarskih strasti, neki Gal bi možda secirao mozgove takvih majstora šaha da ustanovi nije li u lobanjama ovih šahovskih genija neka posebna vijuga u sivoj masi mozga, neka vrsta šahovskog mišića ili šahovske kvržice jače izražena